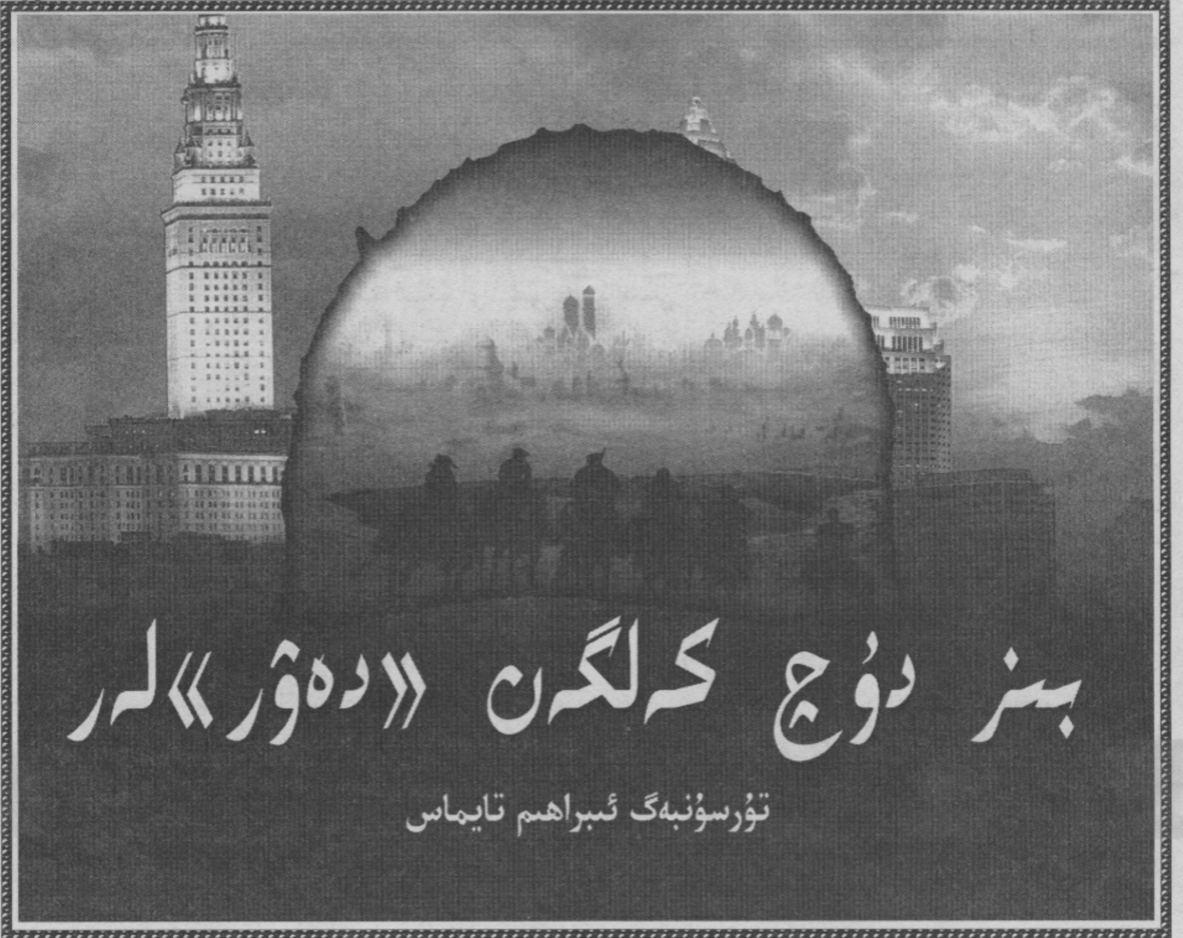

بىز دۇچ كەلگەن «دەۋر»لەر

تۇرسۇنبەگ ئىبراھىم تايماس

دەۋر ھەققىدە سۆزلەشكە توغرا كەلگەندە، ئەنۋەر مەتسەيدى ئەپەندىنىڭ «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ 2006 ـ يىللىق 3 ـ سانىغا بېسىلغان «ئالتۇن دەۋردىن سولياۋ دەۋرگىچە» ناملىق ماقالىسىنى تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ. مەزكۇر ماقالىدە ئىنسانىيەت ئورتاق باشتىن كەچۈرگەن تارىخىي دەۋرلەر «ئالتۇن دەۋر»، «كۈمۈش دەۋر»، «تۆمۈر دەۋرى»، «قەھرىمانلىق دەۋرى»، «قارا تۆمۈر دەۋرى» ۋە «سولياۋ دەۋرى» قاتارلىق ئالتە دەۋرگە بۆلۈنگەن ھەمدە قايىل قىلارلىق پاكىت ـ مۇلاھىزىلەر ئارقىلىق، ئاشۇ ئالتە دەۋرنىڭ بىر ـ بىرىدىن روشەن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ماھىيەتلىك تەرەپلىرى ئىخچام شەرھلەنگەن.

تىلىمىزدىكى «دەۋر» ئاتالغۇسى باشقا كۆپلىگەن ئاتالغۇلارغا ئوخشاش كەڭ ۋە تار مەنىلەرگە ئىگە. كەڭ مەنىدىن ئۆزىدىن ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكى تارىخىي باسقۇچلاردىن روشەن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان، ئىنسانىيەت ئورتاق باشتىن كەچۈرگەن مەلۇم بىر تارىخىي باسقۇچنى كۆرسىتىدۇ. شۇڭا ئىنسانىيەت دۇچ كەلگەن دەۋرلەر، بىزگە ھەم ئورتاق بولسىمۇ، لېكىن بىز دۇچ كەلگەن تار مەنىدىكى دەۋرنىڭ پۈتۈن ئىنسانىيەتكە ئورتاق بولۇشى ناتايىن. كونكرېتراق ئېيتقاندا، ئەنۋەر مەتسەيدى ئەپەندى ئوتتۇرىغا قويغان كەڭ مەنىدىكى ئالتە دەۋر بىز ۋە ئەجدادلىرىمىزغا ئورتاق دېسەكمۇ، بىز دۇچ كەلگەن تار مەنىدىكى دەۋرلەرنى پۈتۈن ئىنسانىيەتكە ئورتاق دېيەلمەيمىز.

گەپنى يىغىپ جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى «كوپېراتسىيەلىشىش»، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ۋە «ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش» ... قاتارلىق پۈتۈن جۇڭگو مىقياسىدا ئون نەچچە يىللاپ ئېلىپ بېرىلغان مىسلىسىز چوڭ سىياسىي ھەرىكەتلەردىن باشلاشقا توغرا كېلىدۇ، لېكىن، بۇ ئاددىي يازمىمىزدا ئۇ مىسلىسىز چوڭ تېمىلارنى پىشقان سىياسىيونلارغا قالدۇرۇپ، پەقەت تۇرمۇشىمىزدا ئومۇمىي تۇس ئالغان ھادىسىلەر ھەققىدىلا پىكىر يۈرگۈزىمىز.

1. يالتىراق دەۋرى. ئەنۋەر مەتسەيدى ئەپەندى

دەيمۇ، دېمەيمۇ

ماقالىسىدا رەت تەرتىپى بويىچە شەرھلەپ ئۆتكەن ئالتە دەۋرنىڭ ئاخىرقىسى «سولىياۋ دەۋرى» بولۇپ، پۈتۈن ئىنسانىيەتكە، جۈملىدىن بىزگىمۇ ئورتاق بولغان بۇ دەۋرنى مېنىڭچە «يالتىراق دەۋرى» دەپ ئاتىساق تېخىمۇ ئوبرازلىق، تېخىمۇ مۇۋاپىق. چۈنكى، تىل ئىستېمالىمىزدا يالتىراق بىلەن سولىياۋ مەلۇم پەرقلەرگە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن، بىرىنچىدىن ماددىي ئاساسى يەنى خۇرۇچى جەھەتتىن ئېيتقاندا ئىككىلىسى بىر جىسىم؛ ئىككىنچىدىن «سولىياۋ» دېيىلگەندە ئىلگىرىكى تىل ئىستېمالىمىزدىكى «پىلاستىماسسا» دەپ ئاتالغان جىسىم ۋە ئۇنىڭدىن ئىشلەنگەن بۇيۇملار كۆز ئالدىمىزغا كەلسە، «يالتىراق» دېيىلگەندە ھەم يالتىراق ماددىي بۇيۇملار، ھەم مەنىۋىيەتتىكى «يالتىراق» دەپ سۈپەتلىنىدىغان ساختا نەرسىلەر كۆز ئالدىمىزغا كېلىدۇ. ئۆزى يالتىراپ تۇرىدىغان، قارىماققا سۈزۈك كۆرۈنىدىغان، باھاسى ئەرزان، ئەمما ئاسان كاردىن چىقىدىغان ۋە ئادەم ئورگانىزمىغا زىيانلىق بولغان ساختا نەرسىلەر ئۈزۈكسىز كۆپىيىۋاتقان بۈگۈنكى دەۋردە «سولىياۋ» دېگەن سۆزدىن كۆرە «يالتىراق» دېگەن سۆز بىلەن سۈپەتلەنسە تېخىمۇ مۇۋاپىق بولۇشى مۇمكىن.

نەگە قارىساق يالتىراق بۇيۇملار كۆزىمىزگە چېلىقىدۇ. بۇنى ئاز دەپ ئازراقلا شامال چىقسا قالسا، مەيلى شەھەر كوچىلىرى، مەيلى يېزىلاردا بولسۇن، يالتىراق خالتا، يالتىراق يوپۇق دېگەندەك نەرسىلەر گويا «مېنى كۆر!» دېگەندەك كۆز ئالدىمىزدا ئۇچۇپ يۈرىدۇ. ماگىزىن ۋە كوچا ـ كويلاردىن نەرسە ـ كېرەك سېتىۋالساق، ئاددىيسى بىر كويلۇق نان، بەش مولۇق گازىردىن تارتىپ قىممەت باھالىق كىيىم ـ كېچەكلەرگىچە يالتىراق خالتىلارغا قاچىلىنىدۇ.

يېزىلاردىكى ئەھۋال بۇنىڭدىنمۇ ئېغىر بولۇپ، دەسلەپتە يالتىراق يوپۇق يېپىپ زىرائەت تېرىش كېۋەز بىلەنلا چەكلەنگەن بولسا، كېيىنچە بۇغداي ـ قوناق قاتارلىق ھەممىلا زىرائەتكە كېڭەيتىلدى. كۆكتاتلار ئۈچۈن ياسالغان پارنىكلارنى قوشساق، يېزىلاردا يالتىراقسىز بىرەر پارچىمۇ ئېتىز قالمىدى، دېيىشكە بولىدۇ.

ئۇستاز ئەدىب ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر ئەپەندى «ياخشى» ناملىق مەشھۇر غەزىلىدە «كېرەكمەس يالتىراق شۆھرەت بىلەن مەستانە غاپىللار» دەپ يازغىنىدەك، مەنىۋىيەتتىكى يالتىراقلىق ئالدى بىلەن شۆھرەتپەرەسلىكتە ئىپادىلىنىدۇ. ئاندىن ھەشەمەتچىلىك، مەنمەنچىلىك، ھوقۇقپەرەسلىك ۋە خۇشامەتچىلىكلەر... دە نامايان بولىدۇ. ۋاھالەنكى، بىر پارچە ماقالىدە ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى يېزىپ تۈگىتىش مۇمكىن بولمىغاچقا، «يالتىراق»لىقنىڭ يەنە تۈرلۈك ئىپادىلىرى «يالتىراق دەۋر»نىڭ شاھىتلىرى ئەقىللىق ئوقۇرمەنلەرنىڭ تەپەككۇرىغا قالدۇرۇلدى.

2. قويمىچىلىق دەۋرى. «قويمىچى» دېگەن بۇ سۆز، ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىنىڭ ئاخىرى، 90 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا تىل ئىستېمالىمىزدا پەيدا بولغان بولۇپ، «ئالدامچىلىق بىلەن شۇغۇللانغۇچى»، «چوڭ ئالدامچى»، «ئالدامچىلىق بىلەن كىشىلەرنى ئوڭدا قويغۇچى» دېگەندەك مەنىلەرگە ئىگە. تەرەققىي قىلغان ئەللەرنىڭ تارىخىنى ۋاراقلىساق بۈگۈنكى تىل ئىستېمالىمىزدىكى «قويمىچى» لارغا تەڭداش بولغان چوڭ ئالدامچىلارنىڭ ئۇلاردا نەچچە ئەسىر بۇرۇنلا مەۋجۇت بولغانلىقىنى بىلەلەيمىز. ئەمما ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز مەيلى شامانىزم، بۇددىزم ياكى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغان دەۋرلەردە بولسۇن، «ئىنسان ياشىغان ھەربىر كۈنى، قىلغان ھەربىر ئىشى ئۈچۈن ھامان ھېساب بەرگۈچىدۇر» دېگەن ئەقىدە ـ ئېتىقادتا ياشىغاچقا گەرچە شۇ زامانىدىمۇ ئالداش ـ ئالدىنىشلار بولۇپ تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئالداش ـ ئالدىنىشلار بۈگۈنكى «قويمىچىلىق دەۋرى» دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلمىگەن.

بىز دۇچ كەلگەن قويمىچىلىق دەۋرىنىمۇ ئىنسانىيەتنىڭ مەڭگۈلۈك تېمىسى بولمىش ئاشۇ تەرەققىياتنىڭ يەنە بىر خىل ئۇندۇرمىسى، دېسەك ئارتۇق كەتمەس.

ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 1980 ـ يىللىرىنىڭ ئاخىرى، 1990 ـ يىللىرىنىڭ باشلىرىدا «XX شىركىتى» دېگەن خاس ئىسىملار پەيدا بولدى. خۇسۇسىي كارخانا ـ شىركەتلەر ئەمدىلەتىن قۇرۇلۇپ كەڭ ئاۋام شىركەتلەر توغرىسىدا تېخى ئەتراپلىق چۈشەنچىلەرگە ئىگە بولالمىغان پەيتتە، بەزى پۇرسەتپەرەس ئالدامچىلار «شىركەت» نامىدا ئالدامچىلىقنى باشلىۋەتكەن. كونكرېتراق ئېيتقاندا، «شىركەت» نامىدىكى تامغا ـ تالونلارنى سومكىسىدا كۆتۈرۈپ يۈرۈپ، ئىسمى بار، جىسمى يوق شىركەتلەرنىڭ تامغىسى ئارقىلىق قۇرۇق توختاملارنى ئىمزالاپ نۇرغۇن كوللېكتىپ ۋە شەخسنى ئوڭدا قويغان. دەسلەپتە كىشىلەر يېڭىدىن پەيدا بولغان بۇ شىركەتلەرنى «XX شىركىتى» دەپ ئاتىغان بولسا، كېيىنچە ئوڭدا قويۇلغان كوللېكتىپ ۋە شەخسلەرنىڭ بارغانسېرى كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، بۇ شىركەتلەر «قويمىچى» دېگەن بۇ يېڭى ئاتالغۇنى ئوتتۇرىغا چىقىرىشتى.

قويمىچىلار دەسلەپتە پەيدا بولغاندا، قويمىچىلىق

ئۇسۇلىنىڭ تۈرى ئاز، ئاددىي، سان جەھەتتىمۇ ساناقلىقلا ئىدى، لېكىن 10 يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە چوڭ شەھەرلەردىن ناھىيە بازارلىرىغىچە ھەممىلا يەردە «قويمىچىلار» پەيدا بولدى. ئۇلار چارە- ئۇسۇللىرىنى تېز «ئىسلاھ» قىلىش بىلەن بىرگە، «كەسپىي بىلىمى»نى پۇختىلاپ كېتىۋىتتى. ھەتتا پۇل مۇئامىلە ساھەسىگە بىۋاستە بۆسۈپ كىرىپ، دۆلەت ئىلكىدىكى بانكىلارغا خىرىس قىلدى. باشقىلىرىنى قويۇپ، كەمىنە موئەللىپىنىڭ ئانا يۇرتى بولغان تەكلىماكان گىرۋىكىدىكى نوپۇسى 200 مىڭ بولغان بىر ناھىيە بازىرىدا يۈز بەرگەن قويمىچىلىقنىڭ مىساللىرىمۇ يېتەرلىك.

ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 90- يىللىرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە قاتنىشى قولايسىز، چەت- ياقا بۇ ناھىيەدە، ئاۋۋال بىر ئايال يۇقىرى ئۆسۈم بېرىشكە قىزىقتۇرۇش ئارقىلىق خىزمەتداشلىرى ۋە تونۇش- بىلىشلىرى ئارىسىدا مەبلەغ يىغىشقا باشلىدى. يەنى 30%لىك يۇقىرى ئۆسۈمنى يەمچۈك قىلىپ، «قارماق»نى ئەتراپقا كۆپلەپ تاشلىدى. دەسلەپتە سىناپ بېقىش پوزىتسىيەسىدە بولغانلار 10 مىڭ كوي پۇل ئېلىپ كىرسە، 3000 كويىنى ئۆسۈم ئورنىدا قولىغا نەق تۇتقۇزۇپ، 10 مىڭ كويغا ھۆججەت يېزىپ بەردى. كىشىلەر پۇلنىڭ دىرى قىلچە كەملەپ كەتمىگەن ئەھۋال ئاستىدىمۇ، نەچچە مىڭ كويلاپ نەق ئۆسۈمگە ئېرىشىۋاتقانلىقىغا گول بولۇپ، تۇشمۇ تۇشتىن بانكىدىكى پۇللىرىنى ئېلىپ ئۇنىڭغا مەبلەغ قوشۇشتى. ئارىدىن بەزى سەزگۈر كىشىلەر قاپقانغا دەسسەپ سېلىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئۇنىڭدىن يىغىلغان مەبلەغنى نەگە ئىشلىتىدىغانلىقىنى تىنتىغلىغان بولسىمۇ، «بۇ دېگەن سودىدىكى مەخپىيەتلىك، ئاشكارىلاشقا بولمايدۇ» دېگەن جاۋابقا ئېرىشتى. ئاستىرتتىن كۆزىتىپ يۈرگەنلەر ئۇنىڭ ھەپتە- ئون كۈندە بىر قېتىم چوڭ سومكىنى ئۆشنىسىگە ئارتىپ، «ساقچى»نىڭ ھەمراھلىقىدا ۋىلايەت مەركىزىگە بارىدىغانلىقىنى بايقاپ، ئارقىسىدىن بېرىپمۇ بېقىشتى. ئەمما ئۇ ئەگەشكۈچىلەر كىرەلمەيدىغان ئەڭ ئېسىل بىنالارغا كىرىپ غايىب بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئىشلىرى تېخىمۇ سىرلىقلىشىپ، كىشىلەر ئارىسىدا «ئۇ شىنجىڭدىكى بىر چوڭ شىركەتنىڭ خوجايىنى بىلەن شېرىكلىشىپ تىجارەت قىلىۋېتىپتۇ...» دېگەندەك سۆز- چۆچەكلەر پەيدا بولدى.

دەسلەپكى بىر- ئىككى يىلدا ئۇ كىشلەرنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىش ئۈچۈن، مەبلەغ قوشقانلار پۇل لازىم بولۇپ قالغانلىقىنى ئېيتىپ قايتۇرۇۋېلىشقا كىرسە، ھۆججەتكە ئاساسەن نېرى- بېرى سەۋەب كۆرسەتمەي پۇلنى تولۇق قايتۇرۇپ بەردى. كىشلەر 10 مىڭ كوي پۇلنى بىر ئاي قويسا، 13 مىڭ كوي بولۇپ قولىغا قايتىپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەندىن كېيىن، ئىشەنچىسى ھەسسىلەپ ئېشىپ، پۇل قويىدىغانلار كۈندىن- كۈنگە كۆپەيدى. ھۆكۈمەتتىن مائاش ئالىدىغان ئىشچى- خىزمەتچىلەر، ھال- كۈنى قەدىرئەھۋال بولغان تىجارەتچىلەرلا ئەمەس، ھەركۈنى تونۇرغا بېشىنى نەچچە قېتىم تىقىپ بىر ناننى 5 مودىن ساتىدىغان ناۋايلار، قىشىن- يېزىن تالادا ئولتۇرۇپ ئاياغ ياماپ، بىر قېتىمدا ئاران بىر- ئىككى كويدىن پۇل تاپىدىغان موزدۇزلار، ھەتتا پەرزەنتلىرىنى ئالىي مەكتەپلەردە ئوقۇتۇش ئۈچۈن ئۆي- جايلىرىنى سېتىپ پۇل يىغقان تۇل خوتۇنلارمۇ 10 مىڭ كوي پۇلنى 13 مىڭ كوي قىلىش ئۈچۈن، ھېلىقى «قويمىچى»نىڭ ئۆيىگە بەس- بەستە قاتراشتى. بىرنەچچە يىل ئىچىدە ئەھۋال شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، پۇل قويىدىغانلارنىڭ كۆپلۈكىدىن، ئۇ ئايالنىڭ خورىكى ئۆسۈپ، ئاز پۇلنى ئالمايدىغان، پۇلنى كۆپرەك ئەكەلگەن ھالەتتىمۇ نېزىقاپ تەستە ئالىدىغان يەرگە يەتتى. شۇڭا ئۇنىڭغا پۇل بېرىدىغانلار نۇرغۇن سوۋغا- سالام بىلەن كىرىشكە ئادەتلەندى.

ناھىيەلىك خەلق بانكىسى بانكىدا پۇل ئامانەت قويىدىغانلارنىڭ كۆرۈنەرلىك ئازىيىپ كېتىۋاتقانلىقىغا، ئەكسىچە نۇرغۇن كىشلەرنىڭ بۇرۇن قويغان ئامانەت پۇللىرىنىمۇ ئېلىۋېلىپ، ھېلىقى ئايالنىڭ ئۆيىگە قاتراۋاتقانلىقىغا دىققەت قىلىپ، ئەھۋالنى ناھىيە رەھبەرلىرىگە ئىنكاس قىلغان بولسىمۇ، دېگەندەك ئېتىبارغا ئېرىشەلمىدى. ئاۋام ئارىسىدا بىر قىسىم ناھىيە رەھبەرلىرىنىڭمۇ پۇل قويغانلىقى ئاشكارىلانغاندىن كېيىن، شۇ كەمگىچە گۇمانىي قاراشتا بولۇپ، تېخى پۇل قويۇش سېپىگە قوشۇلماي كەلگەنلەرمۇ سەپكە خاتىرجەم قوشۇلۇپ، يانچۇقىدا پۇلى يوقلار ئۇرۇق- تۇغقانلىرىدىن قەرز ئېلىپ پۇل قويىدىغان ۋەزىيەت شەكىللەندى.

قويمىچىلارغا پۇل قويغۇچىلار شىددەت بىلەن كۆپىيىپ، كارخانا، ئىدارە- ئورگانلارنىڭ بوغالتىر- كاسسىرلىرىمۇ بۇ «سەپكە» قېتىلىپ، كوللېكتىپ ھەم ھۆكۈمەت ھېسابىدىكى پۇللارنى مەخپىي ئاجرىتىپ، مىليون- مىليونلاپ قويمىچىغا قويغانلىقتىن، بەزى ئورۇنلاردا ئىقتىسادىي كىرىزىس كۆرۈلۈپ، ئەھۋال ھەل قىلىنمىسا بولمايدىغان خەتەرلىك باسقۇچقا يەتتى. قويمىچىلار دەسلەپتە پۇل ئىگىلىرى «پۇل لازىم بولۇپ قالدى» دەپ

بارسا، ھۆججەتكە ئاساسەن پۇلنى قايتۇرغان بولسا، كېيىن ھەرخىل باھانە- سەۋەبلەر بىلەن ئۆسۈمنى بېرىپلا دىرىنى قايتۇرمىدى. دەسلەپىدە سوۋغا- سالام بىلەن پۇل قويغانلار، مانا ئەمدى سوۋغا- سالام بىلەنمۇ پۇللىرىنى قايتۇرۇۋالالماي، جىددىيلەشتى. نەچچە ئاي، ھەتتا نەچچە يىلغىچە پۇلنىڭ دىرىنى قايتۇرۇۋالالمىغان پۇل قويغۇچىلار قويمىچىلارنىڭ ئۆيلىرىگە كىرىپ، گىلەم- پىلەم، ماشىنا- موتو ھەتتا ئۆي- زېمىنلىرىنى تارتىۋېلىشقا باشلىدى. ۋىلايەت مەخسۇس خىزمەت گورۇپپىسى ئەۋەتىپ، ئاۋۋال تىزىملىك تۇرغۇزۇپ قويمىچىلارنى بىر- بىرلەپ ئېنىقلىدى. ئېنىقلاش ئارقىلىق، قويمىچىلىقنى ھەممىدىن بۇرۇن باشلىغۇچىنىڭ يىغقان ئومۇمىي مەبلىغى 72 مىليونغا يەتكەنلىكى ئايان بولدى. ئۇنىڭ بىر ئېغىز ئۆيى پۇل قويغۇچىلار ئېلىپ كەلگەن سوۋغا- سالاملار بىلەن لىق تولغان بولۇپ، بىرەر قېتىممۇ ئۈچىسىغا ئارتىشقا نۆۋەت تەگمىگەن داڭلىق ماركىلىق ئېسىل كىيىم- كېچەكلەرگە قاراپ، خىزمەت گورۇپپىسىدىكىلەرمۇ ھاڭ- تاڭ قېلىشتى.

قويمىچىلار قولغا ئېلىنىپ قانۇنسىز مەبلەغ توپلاش ۋە ئالدامچىلىق جىنايەتلىرى ئۈچۈن، ئايرىم- ئايرىم ھۆكۈم ئېلان قىلىندى. قانۇنسىز توپلىغان مەبلىغى 72 مىليونغا يەتكەن باش قويمىچىغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلىپ ئىككى يىل كېچىكتۈرۈپ ئىجرا قىلىشقا، قالغانلىرىغا جىنايىتىنىڭ ئېغىر- يېنىكلىكىگە قاراپ، 10 يىللىق، 8 يىللىق ۋە ئۇنىڭدىن تۆۋەن قاماق جازاسى بېرىلدى. بۇنىڭ بىلەن گەرچە نەپسى بالا قويمىچىلار جاجىسىنى يېگەن بولسىمۇ، لېكىن كىشىلەرنىڭ قويغان پۇللىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى تېگى يوق ھاڭغا چۈشۈپ كەتتى.

قويمىچىلار گەرچە ئالدىنقى ئەسىردىكى 80- يىللارنىڭ ئاخىرلىرىدا پەيدا بولۇپ، 90- يىللارنىڭ ئاخىرىدا قانۇن تورىغا چۈشۈپ جاجىسىنى يېگەن بولسىمۇ، لېكىن بىز ياشاۋاتقان جەمئىيەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا، «قويمىچىلىق دەۋرى» تېخى ئاياغلاشقىنى يوق. نۆۋەتتىكى رېئاللىقىمىزدا، قانۇنىي جازادىن قورقۇپ، ئاشكارا قويمىچىلىق قىلىدىغانلار كۆپ بولمىسىمۇ، چىرايلىق ياغلىما سۆزلەر، ۋەدە- قەسەملەر ئارقىلىق كىشىلەرنى ئالداپ، ئىقتىسادىي نەپكە ئېرىشىۋاتقانلارنى يوق دېگىلى بولمايدۇ. ماھىيەتتىن ئېيتقاندا، ئالدامچىلىقنىڭ ھەممىسى قويمىچىلىق كاتېگورىيىسىگە تەۋە. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، كاززاپ تىجارەتچىلەرنىڭ ساختا مالنى جىق كۆرسىتىپ سېتىشىدىن تارتىپ، دوختۇرخانىلارنىڭ ناتوغرا كەسپىي ئىستىلىغىچە، شۇنداقلا دۆلەت ئورگانلىرىدىكى ئىش بېجىرگۈچىلەرنىڭ بىر قېتىمدىلا پۈتىدىغان ئادەتتىكى ئىشنى تۇتامى يوق سەۋەبلەر بىلەن نەچچە ھەپتە، نەچچە ئاي ئارقىغا سوزۇشلىرىغىچە بولغان شەكلى تۈرلۈك بولسىمۇ، ماھىيەتتە كىشىلەرگە ماددىي ۋە مەنىۋى زىيان يەتكۈزىدىغان قىلمىشلارنىڭ ھەممىسىنى بىر خىل «قويمىچىلىق» دېيىشكە بولىدۇ.

3. ئېلان دەۋرى. ئېلان ئەسلىدە ئۇقتۇرۇش مەنىسىدىكى ئۇقۇم. قەدىمدىن تارتىپ ھاكىمىيەت ئورگانلىرى پۇقرالار ۋاقىپلىنىشقا تېگىشلىك ئىشلاردا ئېلاننى بىرخىل ۋاستە قىلىپ كەلگەن ئىدى، لېكىن بۈگۈنكى دەۋرگە كەلگەندە، ئۇنىڭ ئەسلىدىكى خاراكتېرى يوقىلىپ، مال سېتىشتىكى خاس ۋاستىگە ئايلىنىپ كەتتى. زاۋۇت- كارخانىلار، شىركەتلەر، خۇسۇسىي تىجارەتچىلەر، ھەقنى دېگەندە خوجايىنلار مالنىڭ سۈپىتى بىلەن كۆكلىشى لازىم ئىدى. خوجايىنلارنىڭ دادلىرىدىن بىلىمىزكى، قايسى مالغا كۆپرەك ئېلان بېرىلسە، خېرىدارلار شۇنى كۆپرەك سېتىۋالىدىكەن. ئەكسىچە، مال سۈپىتى ياخشى بولسىمۇ، ئېلان بېرىلمىسە، ئۇنداق ماللارنى تويا باسىدىكەن. مانا بۇ بىز دۇچ كەلگەن «ئېلان دەۋرى» نىڭ يالدامىسى.

ئېلاننىڭ ئەۋج ئېلىشىغا كەلسەك، ئۇنى زامانىۋىلىشىش، يەر شارىلىشىش دولقۇنىنىڭ مەھسۇلى دېيىشكە توغرا كېلىدۇ. چۈنكى، نۆۋەتتىكى ئېلانلاردا مىللىي خاسلىق ئەكس ئېتىپ تۇرسىمۇ، بۇ خىل خاسلىق تامامەن بۈگۈنكى دەۋرنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، «ئاقماس ماتا، زورلاپ ساتا» دېگەن ماقالنى ئېسىمىزگە سالىدۇ. ئەجدادلىرىمىز مەيلى سودا، مەيلى باشقا ئىشلاردا بولسۇن، «ياغاچ قازاندا بىرلا قېتىم ئاش پىشىدۇ» دېگەن ئەقىدىگە ئەمەل قىلىپ، ساختىپەزلىك، ساپساپچىلىق، كۆز بويامچىلىقلاردىن يىراق تۇرۇپ، ھالال، دۇرۇس ياشاشقا ئادەتلەنگەن. جۈملىدىن، سودا- تىجارەت ئىشلىرىدا، قۇرۇق پەستاندىن ئوت چىقىرىپ ئەمەس، بەلكى مالنىڭ سۈپىتى بىلەن جاھاندارچىلىق قىلغان. بەزى ئائىلىلەردە ئەتىۋارلىنىپ ساقلىنىپ كېلىنىۋاتقان گىلەم، جۇمبۇل، ئاپتۇۋا- چىلاپچا، تون- يەكتەك، قاپارتما نەقىشلىك كات ساندۇق، ساپال چىراغ، چورۇق ... قاتارلىق قەدىمىي بۇيۇملارنىڭ زامان- زامانلارنىڭ رەھىمسىز سىناقلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ، ھېلھەم پىتىدىن چۈشمەي تۇرۇشى، يۇقىرىقى پىكرىمىزنى دەلىللەپ تۇرۇپتۇ. دېمەك، ئېلان ئەسلىدە بىزنىڭ مىللىي ئەنئەنىمىزدە بولمىغان، بۈگۈنكى زاماندا پەيدا بولغان بىرخىل يېڭى ھادىسە، بۇ يېڭى ھادىسە تۇرمۇشىمىزغا ماددىي، مەنىۋى جەھەتتىن تەسىر كۆرسەتمەكتە.

ئېلانلارنىڭ ماددىي تۇرمۇشىمىزغا بولغان تەسىرىگە كەلسەك، پۈتكۈل جەمئىيەت نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، ئېلانلار ئۇچۇرنى راۋانلاشتۇرۇپ، كىشىلەرنىڭ ئىستېمال پىسخىكىسىنى غىدىقلاپ، سودا- تىجارەتنى ئىلگىرى سۈرۈشكە تۈرتكە بولىدۇ. بۈگۈنكى رېئاللىقتا ياشاۋاتقان مۇتلەق كۆپ ساندىكى كىشىلەر ئېلاندىن بىزار بولۇۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ناھايىتى كۆپ كارخانا- شىركەتلەرنىڭ تۈرلۈك- تۈمەن مەھسۇلاتلىرى، نۆۋەتتە ئېلان بىلەن بازار تاپماقتا. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، بازارلارنى جانلاندۇرۇپ سودىنى راۋاجلاندۇرۇشتا، شىركەت-كارخانا ۋە ئۇششاق تىجارەتچىلەرنىڭ بەلگىلىك پايدىغا ئېرىشىشىدە، شۇنداقلا دۆلەت چۇشۇرگەن باج ۋەزىپىسىنىڭ ئورۇنلىنىشىدا، ئېلاننىڭ رولىغا كۆز يۇمالمايمىز، ئەلۋەتتە.

ئەمما ساختا مەھسۇلاتلارنى بولۇشىغا ماختاپ، ساددا خېرىدارلارنى قايمۇقتۇرۇپ، ساختا مالنى جىڭ مال ئورنىدا سېتىش، خېرىدارلارنى ئىقتىسادىي زىيانغا ئۇچراتماي قالمايدۇ. ئالدىنقى بەتلەردە تىلغا ئېلىپ ئۆتكىنىمىزدەك، نۆۋەتتە ئاۋام ئارىسىدا ئېلاندىن بىزار بولۇش تۇيغۇسىنىڭ كۈچىيىشى، دەل ئەنە شۇ سەۋەبتىندۇر.

ئەمدى ئېلاننىڭ مەنىۋى تەسىرىگە كەلسەك، بۇ تەسىرنى قول بىلەن تۇتقىلى ياكى سان- سېپىرلار ئارقىلىق ئىستاتىستىكىلاپ چىققىلى بولمىسىمۇ، ئۇنىڭ سالمىقى ماددىي تەسىرىدىن ئېشىپ چۈشسە چۈشىدۇكى، ھەرگىز كەم ئەمەس. چۈنكى كوچا-كويلارغا چىقساق ھەركۈنى كۆزىمىزگە چېلىقىدىغىنىنىڭ تولىسى ئېلان؛ كۆزىمىزنى ئۇنىڭدىن قاچۇرساق ئاللىكىملەرنىڭ قولىمىزغا مەجبۇرىي تۇتقۇزۇپ قويىدىغىنىمۇ ئېلان؛ ھېرىپ ئۆيگە كىرىپ، بىردەم بولسىمۇ ھاردۇق ئالاي دەپ تېلېۋىزورنى ئاچساق يەنە ئېلان؛ قانالنى باشقىغا يۆتكەپ باقساقمۇ ئېلان؛ ئېلانلارنى كۆرمەي دەپ كۆزىمىزنى يۇمۇپ، رادىيونى ئاچساق ئېلان؛ ئېلان، ئېلان...

ئېلانلارنىڭ ئاۋامنى بىزار قىلىشىدا ئۇنىڭ خۇددى ۋابادەك يامراپ كېتىۋاتقانلىقى بىلەن بىرگە، تېخىمۇ موھىمى ئۇنىڭ تېتىقسىز، مەنتىقسىز، يۈزسىز ... بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىدا دېيىش مۇمكىن. ئازراقلا دىققەت قىلغان ئادەم ھېس قىلىدۇكى، كارخانا-شىركەتلەر ئىشلەپچىقارغان تۈرلۈك-تۈمەن مەھسۇلاتلارنىڭ كۈندىن-كۈنگە كۆپىيىپ بېرىشىغا ئەگىشىپ، تىلىمىزدىكى ۋە دىلىمىزدىكى ئىخلاس، ئەقىدە، ساداقەت، دىيانەت... دېگەندەك ئېسىل ئەنئەنىلىرىمىز ئۇنتۇلۇشقا يۈزلىنىۋاتىدۇ.

ئېلانلارنىڭ پۈتكۈل جەمئىيەتكە ۋابادەك يامراپ، دەۋرىمىزنىڭ خاس ئالاھىدىلىكى بولالىشىدا دەۋرىمىزدە ياشاۋاتقان ھەربىر پۇقرانىڭ تېگىشلىك «تۆھپىسى» بار دېسەك خاتا بولماس. چۈنكى، بىز دۇچ كەلگەن ئېلان دەۋرىنى باشقا بىر دەۋردىكى كىشىلەر بىزگە سوۋغا قىلغان ئەمەس. تېخىمۇ ئوچۇق ئېيتقاندا، ناۋادا مۇشۇ دەۋردە ياشاۋاتقان ھەربىر ئادەم، مال سېتىۋالغاندا ئېلانغا قاراپ ئەمەس، بەلكى مالنىڭ سۈپىتىگە قاراپ سېتىۋېلىشقا ئادەتلەنگەندە، تېتىقسىز، مەنتىقسىز، يۈزسىز ئېلانلار ھازىرقىدەك يامراپ كەتمىگەن بولاتتى. شۇنىسى ئېنىقكى، ھەرمىنۇتى نەچچە ئونمىڭ، ھەتتا نەچچە يۈزمىڭ كويغا توختايدىغان قىممەت باھالىق بۇ ئېلانلارنىڭ پۇلىنى قارىماققا ئېلان بەرگەن خوجايىنلار تۆلىگەندەك قىلغىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە چىقىملارنىڭ ھەممىسى مەھسۇلات باھاسىغا قوشۇۋېتىلىدۇ. دېمەك، ئاۋام بىزار بولۇۋاتقان ئاشۇ ئېلانلارنىڭ پۇلىنىمۇ خېرىدارلار مال ئالغاندا بىلىپ- بىلمەي تۆلىۋېتىدۇ. دېمەك ئېلان قانچە كۆپ بولسا، ئېلان قىلىنغان مالنىڭ باھاسى شۇنچە ئاشىدۇ. بەزى سەنئەتكارلىرىمىز ئاشۇ تېتىقسىز، مەنتىقسىز، يۈزسىز ئېلانلارنى قامچىلاپ ئۆتكۈر ئېتۇتلارنى سەھنىلەرگە ئېلىپ چىققان بولسىمۇ، لېكىن، بىز كۈلۈشنىلا بىلىپ، ئېلانغا ئالدانماسلىقنى تېخىچە بىلەلمەي كېلىۋاتىمىز. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، بىز دۇچ كەلگەن ئېلان دەۋرىنىڭ خېلى بىر مەزگىلگىچە بازار تېپىشىدا گەپ يوق.

4. **كېسەللىك دەۋرى.** قايسىبىر ژۇرنالدىن: «نۆۋەتتە ھۆسن تۈزەش ئورنى دەپ ئاتىلىۋاتقان پەردازخانىلارنىڭ شىددەت بىلەن كۆپىيىشى ۋە ئاياللارنىڭ ئاشۇ پەردازخانىلارغا ھارماي قاترىشى نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟» دېگەن سوئالغا: «بۇ ئەھۋال ئاياللارنىڭ بارغانسېرى سەتلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ، ئۇنداق بولمىغان بولسا، پەردازخانىلار ئاۋاتلىشىپ كەتمىگەن بولاتتى» دەپ جاۋاب بېرىلگەن بىر يۇمۇرنى كۆرگىنىم ئېسىمدە. بۇ بىر يۇمۇر بولسىمۇ، ئۇنىڭغا ئاچچىق كىنايە يوشۇرۇنغان. شۇنىڭغا ئوخشاش، نۆۋەتتە تەشۋىقات ۋاستىلىرىنى قاپلاپ كەتكەن ئېلانلارنى ئاڭلىغان ئادەممۇ «ھازىر ساغلام ئادەم قالمىدىمۇ نېمە؟» دېگەن ئويغا كەلمەي قالمايدۇ.

شۇنداق، لوگىكىلىق تەپەككۇر نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، ئەگەر ساغلام كىشىلەر كېسەل كىشىلەردىن كۆپ بولغان بولسا، دورا ئېلانلىرى ھازىرقىدەك بازار تاپالمىغان بولاتتى. يالغۇز بۇلا ئەمەس، كېسەل بولمىغان تەقدىردىمۇ، دوختۇرخانىلارغا كېسەل يوقلاپ بارغان

ھەرقانداق ئادەم، بالنستلاردا يېتىپ كەتكەن كېسەللەرگە، ئامبۇلاتورىيەدە كېسەل كۆرستىش ئۈچۈن نۆۋەت ساقلاپ تۇرغان كىشلەرگە قاراپ، ساغلام ئادەم ھەققەتەن ئاز قاپتۇ، دەپ ئويلاپ قالىدۇ.

كەمىنە موئەللىپ تەرجىمە قىلغان «ئۇرۇقلارنى قۇتقۇزۇۋالايلى!» سەرلەۋھىلىك بىر ماقالىدە ئىچكىرىدىكى مەلۇم تەتقىقات ئورنى كەلگۈسىنىڭ ئىگىلىرى ھېسابلانغان ئىستۇدېنتلارنىڭ ئۇرۇق سۈپىتىنى تەكشۈرۈپ كۆرمەكچى بولۇپ، 387 نەپەر پىدائىينىڭ ئۇرۇقىنى ئېلىپ تەكشۈرگەندە، ئۇلارنىڭ ئۇرۇقىنىڭ لاياقەتسىزلىك نىسبىتى%40 چىققان. مۇنداقچە ئېيتقاندا ھەر 10 ئىستۇدېنتنىڭ تۆتى ئەۋلاد قالدۇرۇش ئىقتىدارىدىن بۇرۇنلا ئايرىلغان. قاتلاممۇ قاتلام بەدەن تەكشۈرتۈشلەردىن ۋە تۈرلۈك ئىمتىھانلاردىن ئۆتۈپ ئالىي مەكتەپلەرگە بارغان، ئارزۇسىغا يېتىپ شىجائىتى جۇش ئۇرۇپ تۇرغان بۇ سەرخىل ياشلارنىڭ %40 نىڭ ئۇرۇقى لاياقەتسىز چىقسا، جەمئىيەتتىكى قالغان كىشىلەرنى نېمە دېگۈلۈك؟!

ھەممىمىزنىڭ ئېسىدە بولسا كېرەك، چەكسىز ئۈمىد ئىشەنچ، مىسلىسىز زور داغدۇغا بىلەن يېڭى ئەسىرگە قەدەم قويۇپ ئانچە ئۇزاق ئۆتمەي، يەنى 2003 ـ يىلى باھاردا تۇيۇقسىز پەيدا بولغان سارىس كېسىلى كىشىلەرنىڭ ھاياتىغا ئېغىر تەھدىت سالدى. ئۇنىڭدىن 15 ـ 20 يىل ئىلگىرى ئاپتونوم رايونىمىز تەۋەسىدە تارقالغان يۇقۇملۇق جىگەر كېسىلى كۆپچىلىكنىڭ ئېسىدە بولۇشى مۇمكىن: جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىگە تارقالغان، يۇقۇشى تېز، داۋالاش قىيىن بولغان بۇ كېسەلدە ئاددىي پۇقرالارلا ئەمەس، ھەتتا شۇ چاغدا قۇرۇلغان «قەشقەر ۋىلايەتلىك يۇقۇملۇق جىگەر كېسىلىنىڭ ئالدىنى ئېلىش قوماندانلىق ئىشتابى» نىڭ باش قوماندانى، خەلقپەرۋەر ۋالىي مەرھۇم ئەيسا شاكىرمۇ ھاياتىدىن ئايرىلدى. پارتىيە ـ ھۆكۈمەتنىڭ جىددىي تەدبىر قوللىنىشى، سەھىيە ساھەسىدىكى بارلىق خادىملارنىڭ بىرىنچى سەپكە ئاتلىنىپ، كېچە ـ كۈندۈز جاپالىق كۆرەش قىلىشى نەتىجىسىدە، بۇ رەھىمسىز يۇقۇملۇق كېسەل تىزگىنلىنىپ، ئۇنىڭ خەلق ئاممىسىنىڭ ھاياتىغا سېلىۋاتقان تەھدىتى تۈگىتىلگەن بولسىمۇ، بىراق يەنىلا نۇرغۇن ئادەم مۇشۇ نەس كېسەلنىڭ دەردىنى تارتتى.

پارتىيە ـ ھۆكۈمەتنىڭ قەتئىي نىيەتكە كېلىپ، ۋاقتىدا تەدبىر قوللىنىشى، سەھىيە خادىملىرىنىڭ يۈكسەك مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن بەجانىدىل تىرىشىشى ئارقىسىدا، خولىرا، مېنىنگىت، يۇقۇملۇق جىگەر كېسىلى، سارىس،

قۇش زۇكىمى... قاتارلىق خىلمۇ خىل خەتەرلىك يۇقۇملۇق كېسەللەر ئۈنۈملۈك تىزگىنلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن دۇنيادا تېخىچە داۋاسى تېپىلمايۋاتقان ئەيدىز كېسىلىنىڭ تەھدىتى دەۋرىمىزدە كۈنسېرى جانلانماقتا. ئەيدىز بىلەن يۇقۇملانغۇچىلار سانىنىڭ يىلدىن ـ يىلغا كۆپىيىشى، بولۇپمۇ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ جۇڭگو بويىچە ئەيدىز بىلەن يۇقۇملانغانلار سانىدا 2 ـ رەتكە «تەرەققىي قىلىشى»، يوشۇرۇن تەھدىتنىڭ نەقەدەر زور ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ تۇرۇپتۇ.

تۇرمۇشىمىزدا يېڭى ـ يېڭى كېسەللەرنىڭ پەيدا بولۇپ تۇرۇشىمۇ نۆۋەتتە بىزنىڭ ھەققەتەن «كېسەللىك دەۋرى» دە تۇرۇۋاتقانلىقىمىزنى ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ. «سۆيگۈسىزلىك كېسىلى» ئەنە شۇ يېڭى پەيدا بولغان كېسەللەرنىڭ بىر تۈرى بولۇپ، گەرچە مېدىتسىنا ساھەسى جىسمانىي ۋە روھىي ئامىللارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بۇ خىل كېسەللىكنى رەسمىي ئېتىراپ قىلىپ داۋالاش كاتېگورىيەسىگە تېخى كىرگۈزمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ نۆۋەتتىكى «ئۇچقاندەك» دەپ تەرىپلىنىدىغان دۇنياۋى تەرەققىياتنىڭ ھارام تۇغۇندىلىرىنىڭ بىرى ئىكەنلىكىدە گەپ يوق. خەنزۇچە ماتېرىياللاردا «爱无能» (سۆيگۈسىزلىك كېسىلى) دەپ ئاتالغان بۇ خىل كېسەللىك، ئالدىنقى قۇرلاردا تىلغا ئېلىپ ئۆتۈلگەندەك ھەم جىسمانىي ھەم روھىي ئامىللارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، جىسمانىي ئامىل دېگىنىمىزدە مۇھىت ۋە يېمەك ـ ئىچمەكنىڭ بۇلغىنىشى، دېھقانچىلىق، باغۋەنچىلىك ۋە ئوراپ قاچىلاش ئىش ھالقىلىرىدا ئانىلىق ھورمۇن تىپىدىكى دورىلارنىڭ كۆپلەپ ئىشلىتىلىشى نەتىجىسىدە، ئۇرۇقلار چېكىنىپ ئەرلىك ئىقتىدار ئاجىزلىشىدۇ. ئۇيغۇرچە ماتېرىياللاردا ئانچە چېلىقىپ كەتمىسىمۇ، ئىنگلىزچە ۋە خەنزۇچە ماتېرىياللاردىن نۆۋەتتە چوڭ شەھەرلەردە ئىككى جىنسلىق ئادەملەرنىڭ پەيدا بولۇۋاتقانلىقى، تېخى بۇنى ئاز دەپ، جىنس ئۆزگەرتىش ئوپېراتسىيەسى قىلدۇرۇپ ئايالغا ئۆزگىرىۋاتقان ئاتالمىش «ساھىبجامالار» نىڭ كۆپىيىۋاتقانلىقىنى كۆرىمىز. روشەنكى، بۇ خىل كىشىلەردىكى سۆيگۈ ـ مۇھەببەتنى ئەلمىساقتىن بۇيان نورمال ئادەملەر ئارىسىدا داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان تەبىئىي سۆيگۈ ـ مۇھەببەت بىلەن سېلىشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس.

«سۆيگۈسىزلىك كېسىلى» نىڭ تېخىمۇ مۇھىم بولغان يەنە بىر تەبىرى روھىي ئامىللار بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، بىر جۈملە سۆزگە يىغىنچاقلىغاندا، ئىنسانىي ئىنسان قىلىپ تۇرىدىغان چىن سۆيگۈ ـ مۇھەببەتنىڭ

يوقلىپ، ئۇنىڭ ئورنىنى پايدا ـ مەنپەئەت، گۇمان، ئىشەنمەسلىك ۋە باشقا ئەخلاقسىزلىقلارنىڭ ئىگىلىشى، «ساغلام ئادەم» دېگىلى بولمايدىغان بىر تۈركۈم كىشىلەرنى پەيدا قىلدى. ئاشۇ خىلدىكى كىشىلەر «سۆيگۈسىزلىك كېسىلى» گە گىرىپتار بولغان بايقۇشلار بولۇپ، كۆز ئالدىدا بىر ئادەم خەتەرگە يولۇقۇپ ئۆلۈم تەھدىتىگە ئۇچراۋاتسا قىلچە كارى بولمايدىغان؛ ئەل ـ ۋەتەننىڭ مەنپەئەتىدىن ئۆزىنىڭ شەخسىي مەنپەئەتىنى ئەلا بىلىدىغان؛ قان ـ قېرىنداشلىرىنى، ھەتتا ئۆزىنى مېھىر ـ جاپا ـ مۇشەققەتتە بېقىپ چوڭ قىلغان ئاتا ـ ئانىسىنى ئۆلتۈرۈشتىن يانمايدىغان ئاتالمىش «ئىنسان» لارنى كىممۇ ساغلام دېيەلىسۇن؟! ئۇلارنىڭ ئاشۇ دەرىجىگە بېرىپ يېتىشىدىكى تۈپكى سەۋەب دەل ئۇلارنىڭ قەلبىدىكى ئىنسانىي سۆيگۈ ـ مۇھەببەتنىڭ ئۆلگەنلىكىدە بولۇپ، ئۇلارنى ساغلام ئادەم دېگىلى بولمىغان ئىكەن، ئەلۋەتتە كېسەل ئادەم بولغان بولىدۇ. بۇ خىل كېسەللىك بۈگۈنكى دۇنيادا گويا يۇقۇملۇق كېسەلگە ئوخشاش ھەممىلا يەرگە يامراپ، بىز تىلغا ئالغان «كېسەللىك دەۋرى» نىڭ مەزمۇنلىرىنى تېخىمۇ بېيىتماقتا.

5. جەرىمانە دەۋرى. كارخانا ـ شىركەتلەردە، كان ـ زاۋۇتلاردا ئىشلەيدىغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر كېچىكىپ قالسا ياكى مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىپ مەھسۇلات سۈپىتىگە تەسىر يەتكۈزسە، ئۇلارنىڭ ئىش ھەققىنى مۇۋاپىق مىقداردا تۇتۇپ قېلىش، يەنى جەرىمانە قويۇش، ئىقتىسادىي قانۇنىيەتلەرگە ئۇيغۇن بولغان توغرا تەدبىر. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ئىش ھەققى ئۇلار ياراتقان ئىقتىسادىي قىممەتكە قاراپ بەلگىلىنىدىغان بولغاچقا، ئۇلارنىڭ كېچىكىپ قېلىشى ۋە مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلىشى مۇقەررەر يوسۇندا ئىقتىسادىي قىممەتكە تەسىر يەتكۈزىدۇ. ئەمما ئىدارە ـ جەمئىيەتلەردە ئىشلەيدىغان دۆلەت مەمۇرلىرى، مەكتەپ، دوختۇرخانا قاتارلىق كەسپىي ئورۇنلاردا ئىشلەيدىغان كەسپىي خادىملار، جېنىنى ئاران باقىدىغان خۇسۇسىي تىجارەتچىلەر ۋە نامراتلىقتىن قۇتۇلالمايۋاتقان دېھقانلاردىن خالىغانچە ھەسسىلەپ جەرىمانە ئېلىش ــ نۆۋەتتە بىزنىڭ ھەقىقەتەن «جەرىمانە دەۋرى» دە تۇرۇۋاتقانلىقىمىزدىن دېرەك بېرىپ تۇرۇپتۇ.

بۇ يەردە شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇكى، يۇقىرىقى قۇرلاردىن ھەرگىزمۇ «جەرىمانىنى كان ـ كارخانا، زاۋۇت ـ شىركەتلەردە ئىشلەيدىغانلاردىن ئېلىش، ئىدارە ـ جەمئىيەتتىكى دۆلەت مەمۇرلىرى ۋە باشقا كەسپىي ئورگانلاردا ئىشلەيدىغانلاردىن جەرىمانە ئالماسلىق» دەيدىغان مەنە چىقمايدۇ. دېمەكچىمەنكى، جەرىمانە دۆلەتنىڭ ئالاقىدار قانۇن ـ نىزاملىرى بويىچە ئېلىنىشى، قانۇنىي ئاساسى يوق ئەھۋال ئاستىدا ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ خالىغانچە جەرىمانە ئېلىپ، قانۇننىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى دەپسەندە قىلىدىغان، جۈملىدىن جەرىمانە ئېلىش ھوقۇقى يوق ئورگان ۋە شەخسلەرنىڭمۇ ھە دېسىلا جەرىمانە ئېلىپ، پۇقرالارنى خالىغانچە قاقتى ـ سوقتى قىلىدىغان قىلمىشلارغا چەك قويۇلۇشى كېرەك.

2008 ـ يىلى كۈزدە، پېقىر جەنۇبىي شىنجاڭدىكى مەلۇم بىر ناھىيەنىڭ ئۆلكە يولىدا كېتىۋېتىپ، يول بويىدا كەنت كادىرلىرىنىڭ ئاتالمىش «ئىش ئۈستى نەق مەيدان يىغىنى» ئېچىۋاتقانلىقىنى كۆردى. يىغىن يول بويىدىكى كۈزگى بۇغداي تېرىلغان ئېتىزلىقتا ئېچىلىۋاتقان بولۇپ، تۇرقىدىن كەنت كادىرلىقى چىقىپ تۇرغان بىر ئادەم قىردا ئولتۇرغان بىر توپ دېھقانغا چىڭقىلىپ سۆزلەۋاتاتتى:

ــ يۇقىرىنىڭ يوليورۇقى كۈزگى بۇغداي تېرىلغۇسىنىڭ سۈپىتىگە چوقۇم كاپالەتلىك قىلىش تۇرسا، مانا ھەممىڭلار كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، X خاننىڭ ئېتىزلىقىغا تىراكتورنىڭ چاقىنىڭ ئىزى چىقىپ قاپتۇ. شۇڭا 200 كوي جەرىمانە قويساق، «پۇل يوق» دەۋاتىدۇ. پۇل يوق دەپ كۈزگى بۇغداي تېرىلغۇسىنىڭ سۈپىتىگە دەخلى يەتكۈزسەك، يۇقىرىدىن باھالاپ سېلىشتۇرۇشقا كەلگەندە نېمە دەيمىز؟ شۇڭا قوي ساتامدۇ، قەرز ئالامدۇ، قانداق قىلسا قىلىپ جەرىمانىنى چوقۇم نەقلەشتۈرۈشنى بۇيرۇغان ئىدۇق. ئۇ ھازىر مەھەللىگە پۇل تېپىپ كەلگىلى كەتتى. قالغانلارغىمۇ ئىبرەت بولسۇن، كىمنىڭ ئېتىزىغا تىراكتور چاقىنىڭ ئىزى چىقىپ قالسا، ياكى قىر ـ قاتلار تاناپقا كەلتۈرۈلۈپ تۈپتۈز سېلىنىپ، ئوت ـ چۆپلەر پاك ـ پاكىز ئادالانمىسا، بىزنى جەرىمانە ئالدى، دەپ رەنجىمەڭلار! ...

ھايال ئۆتمەي، ئورۇقلۇقىدىن يۈز سۆڭەكلىرى بۆرتۈپ چىققان، قارىداپ كەتكەن چىرايى بىلەن ئاپپاق چېكە چاچلىرى روشەن سېلىشتۇرما ھاسىل قىلغان 50 ياشلار چامىسىدىكى بىر مەزلۇم قىر بىلەن ئۇدۇللاپ كېلىپ، ھېلىقى كەنت كادىرىنىڭ قولىغا پۇرلىشىپ كەتكەن ئىككى يۈز كوي پۇلنى تۇتقۇزدى...

ئاشۇ مىنۇتلاردا كەمىنە مۇئەللىپنىڭ كاللىسىدا ئەكس ئەتكەن ھەققانىي سوئاللار ھېلىمۇ جاۋاب كۈتمەكتە: ئەجەبا تىراكتور بىلەن تېرىلغان ئېتىزلىقتا، تىراكتور چاقىنىڭ ئىزى قالماي، ئايروپىلان ياكى پويىز چاقىنىڭ ئىزى قېلىشى كېرەكمىدى؟ تىراكتور بىلەن تېرىلغان ئېتىزلىققا تىراكتور چاقىنىڭ ئىزى چىقىپ قاپتۇ، دەپ دېھقاندىن جەرىمانە

ئېلىش، بىچارە دېھقاننى ئوچۇق- ئاشكارا قاقتى- سوقتى قىلغانلىق بولماي نېمە؟...

يالغۇز بۇلا ئەمەس. ئېتىز- ئېرىق ئىشلىرىنىڭ ھەربىر كونكرېت تۈرلىرىدە، ھەتتا كەنت كادىرلىرى ئۆزى خالىغان ۋاقىتتا قىلىدىغان ئاتالمىش «يوقلىما» لارغا كېچىكىپ قالغاندا، بىچارە دېھقان ھامان جەرىمانە تۆلەشتىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. ئەمما دېھقان ياۋاش، بىقۇۋۇل بولغىنى بىلەن روھىي مەجرۇھلاردىن ئەمەس. دېھقان ئۆز بېشىغا كەلگەن ئەلەملەرنى ئاچچىق كىنايىلىق يۇمۇر قىلىپ تۈزۈپ، دەردىنى چىقىرىشنى بىلىدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ مەلۇم بىر ناھىيەسىنىڭ مەلۇم كەنتىدە ئەمەلىيەتتىن ئۆتۈپ كەڭ تارقالغان تۆۋەندىكى يۇمۇرنى بۇنىڭ تىپىك مىسالى دېيىش مۇمكىن:

كەنت كادىرلىرى بىر دېھقاننىڭ ئۆيىگە كېلىپ:

— خالاجايىڭ ئۆلچەملىك بولماپتۇ، جەرىمانە تۆلە!— دېگەنىكەن. جەرىمانىنى تۆلەۋېرىپ جىنىدىن تويغان دېھقان دەپتۇ:

— ئۈچ ئاينىڭ ئالدىدا كېلىپ «ئېتىزلىقتىكى ئوساڭ چالا بولۇپ قاپتۇ، جەرىمانە!» دەپ ئېلىشتىڭ؛ ئىككى ئاينىڭ ئالدىدا «تېرىغان كېپىزىڭ ئالا بولۇپ قاپتۇ، جەرىمانە!» دەپ ئېلىشتىڭ؛ بىر ئاينىڭ ئالدىدا «موزىيىڭ چوكىيىپ كالا بولۇپ قاپتۇ، جەرىمانە!» دەپ ئېلىشۋاتاتتىڭ، مانا ئەمدى «خالاجايىڭ تالادا بولۇپ قاپتۇ، جەرىمانە!» دەپ كېلىشىپسەن. تايىنلىق «ئوغلۇڭنىڭ بىرنىمىسى چوكىيىپ... بولۇپ قاپتۇ، جەرىمانە!» دەپ ئېلىشمامسەن؟!

يېڭى ئەسىرگە كىرىشنىڭ ئالدى- كەينىدە، قالايمىقان جەرىمانە قويۇشنى چەكلەش ھەققىدە ئالاقىدار ئورگانلار ئۇقتۇرۇش- بەلگىلىمىلەرنى ئېلان قىلدى. ھەتتا قەشقەر ۋىلايەتلىك مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ شۇ چاغدىكى باش ۋالىيسى كامىل ئابدۇللا، ۋىلايەت بويىچە چاقىرىلغان 3 دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىدا «كىمكى دېھقاندىن جەرىمانە ئالىدىكەن، ئۇنىڭ قولىنى سۇندۇرۇۋېتىمەن!» دەپ جاكارلىدى. دېھقاندىن ئېلىنىۋاتقان جەرىمانىنىڭ پارتىيە- ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىتى بولماستىن، بەلكى يەرلىك ئەمەلدارلار ئۆز ئالدىغا يۈرگۈزۈۋاتقان يەرلىك سىياسەت ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر چۈشەنگەن خەلق شائىرى روزى سايىتمۇ «تۆلىمەيمىز جەرىمانىنى!» دەپ شېئىر يېزىپ، جارچىلىق خىتاب قىلدى. ئەمما قانۇن ساۋاتلىرىنى دېگەندەك چۈشىنىپ بولالمايدىغان ئاددىي پۇقرالارنىڭ ساددىلىقىدىن ئۇستىلىق بىلەن پايدىلانغان يەرلىك ئەمەلدارلار، جەرىمانە ئېلىشنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى.

6. رەسمىيەت دەۋرى. «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ بىرنەچچە يىل ئىلگىرىكى سانىغا تەرجىمە قىلىپ بېسىلغان بىر فېلىيەتوندا، كەلگۈسىدىكى كىشىلەرنىڭ دەۋرىمىزنى تەتقىق قىلىپ، «قەغەز قوراللار دەۋرى» دەپ نام بەرگەنلىكى قەيت قىلىنغان بولۇپ، بۇ يەردىكى مەسخىرىلىك مەنىدە ئېيتىلغان «قەغەز قوراللار دەۋرى» ئەمەلىيەتتە «رەسمىيەت دەۋرى» نى كۆرسىتىدۇ. چۈنكى، بۈگۈنكى كۈندە تۇغۇلۇپ نوپۇسقا ئېلىنىشتىن تارتىپ، تاكى ئۆلۈپ گۆرگە كىرگىچە بولغان ئارىلىقتىكى بارلىق ئىشلار رەسمىيەت ئارقىلىق بېجىرىلىدۇ. ۋاھالەنكى، رەسمىيەتلەرنىڭ ھەممىسى قەغەزگە يېزىش- تىزىملاش ئارقىلىق پۈتىدۇ. قاراپ باقىدىغان بولساق، رەسمىيەتلەر بېجىرىلىدىغان مەمۇرىيەت ئورگانلىرىلا ئەمەس، ھەتتا ماددىي مەھسۇلات ئىشلەپچىقىرىشقا تايىنىپ جان باقىدىغان كارخانا- شىركەتلەردىن تارتىپ، سودا- تىجارەت بىلەن جان باقىدىغان ئاشخانا، دۇكانغىچە قۇرۇق رەسمىيەتچىلىكنىڭ ئىپادىسى بولغان ھەرخىل قائىدە- تۈزۈملەر يېزىپ چاپلانغان قەغەزلەر بىلەن تولۇپ كەتكىنىنى؛ كوچا- كويلاردىكى كومپيۇتېرخانىلاردا ھەرخىل ئانكېت، كىملىك ۋە نوپۇس دەپتەرلىرىنى نەچچە نۇسخىدىن كۆپەيتىپ، قوللىرىغا پاتقۇزالماي چىقىپ كېتىۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدىغانلىقىنى؛ ئۆيگە كىرىپ تارتمىلارنى ئاچساق، نوپۇس دەپتىرى، ئوقۇش پۈتكۈزۈش گۇۋاھنامىسى، ئۆيلىنىش كىنىشكىسى، داۋالىنىش، سوغۇرتا ۋە باشقا ھەرخىل كىنىشكىلەرنىڭ سىغماي قالغانلىقىنى؛ يانچۇقىمىزنى ئاختۇرساق، كىملىك، ئەزالىق كىنىشكىلىرىدىن باشقا، ھەتتا بىر بانكا تارقاتقان بىرنەچچە خىل كارتىنى كۆرۈپ، ئۆزىمىزنىڭ قەغەزلەر بىلەن قورشالغان مۇستەھكەم رەسمىيەت تورى ئىچىدە ياشاۋاتقانلىقىمىزنى چوڭقۇر ھېس قىلماي قالمايمىز.

رەسمىيەت دەۋرى يالغۇز بىز ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن دۇنيا ئۈچۈنمۇ ئورتاق ھادىسە بولۇپ، تەخىرسىز تەرەققىياتنىڭ تۈرتكىسىدە يېڭى ئىش، يېڭى شەيئىلەر كۆپلەپ مەيدانغا چىقىۋاتقان ۋە ئىش ھالقىلىرى ئۈزلۈكسىز ئىنچىكىلىشىپ كېتىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، مۇۋاپىق قائىدە- تۈزۈملەر، جۈملىدىن رەسمىيەتلەر بولمىسا، ئىشلار قالايمىقانلىشىپ كېتىدۇ، ھەتتا باشباشتاقلىق، ھۆكۈمەتسىزلىك يامراپ، ئويلىمىغان ئېغىر ئاقىۋەتلەر كېلىپ چىقىشىمۇ مۇمكىن. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، رەسمىيەتنى بۈگۈنكى مەدەنىي دۇنيانىڭ بىر بەلگىسى

دېيىشكە بولىدۇ.

ئەمما، ھەر دەرىجىلىك ھاكىمىيەت ئورگانلىرى تەرىپىدىن جەمئىيەتنىڭ ئەمەلىي ئېھتىياجىغا ئاساسەن تۈزۈلگەن زۇرۇر رەسمىيەتلەرنى كونكرېت بېجىرىشتە، بەزى ئورۇن ۋە ئايرىم شەخسلەرنىڭ سەۋەنلىكى تۈپەيلىدىن، خۇددى «دوپپىسىنى ئەكەل دېسە، كاللىسىنى كېسىپ كەپتۇ» دېگەندەك بولۇۋاتقان ئىشلار ئاز ئەمەس. قايسى ژۇرنالنىڭ قايسى يىللىق سانى ئىكەنلىكى ئېسىمدە قالمىغان بولسىمۇ، بىر نەچچە يىلنىڭ ئالدىدا ئوقۇغان بىر ماقالىدە ئېچكىرى ئۆلكىلەردىكى مەلۇم بىر شەھەردە بىر كادىر پېنسىيەگە چىققاندىن كېيىن، ئاخىرقى ئۆمرىنى ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يېزىسىدا ئۇرۇق-تۇغقانلىرىنىڭ يېنىدا ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن، شۇ يېزىغا كەتكەن. دەسلەپتە ئۇنىڭ پېنسىيە مائاشى يېزىدىكى ئۆيىنىڭ ئادرېسى بويىچە ئايمۇ ئاي ئەۋەتىلىپ تۇرغان بولسىمۇ، كېيىن پېنسىيونېرلارنىڭ مائاشىنى ئەۋەتىشتە، ساقچىخانىلارنىڭ ئىسپاتى بولۇش كېرەكلىكى توغرىسىدا بەلگىلىمە چىققاندىن كېيىن، ھېلىقى پېنسىيونېر نەچچە ئايغىچە مائاشىنى ئالالماي، ئاخىرى شەھەرگە ئۆزى كېلىشكە مەجبۇر بولغان. ئەمما ئۇنىڭ مائاشىنى ۋاكالىتەن تارقىتىدىغان بانكا: «ساقچىخانىنىڭ ئىسپاتىنى ئېلىپ كەلمەپسىز» دەپ مائاشىنى بېرىشكە ئۇنىمىغان. پېنسىيونېر، ساقچىخانا مەسئۇلى نەچچە ئايلىق كاماندىروپكىغا چىقىپ كەتكەچكە، ئىسپات خەتكە تامغا باستۇرالمىغانلىقىنى، شۇڭا ئۆزىنىڭ كىملىك ۋە نوپۇس دەپتەرلىرىنى ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ئېيتسىمۇ، لېكىن بانكا تەرەپ: «پېنسىيەگە چىققانلار ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىنمۇ، تۇغقانلىرى ئۇنىڭ مائاشىنى ئېلىپ خەجلەۋېرىدىغان بولۇپ قالدى. شۇڭا سىزنىڭ ئۆلۈپ كەتمىگەنلىكىڭىز ھەققىدە ساقچىخانىنىڭ ئىسپاتى بولمىسا، مائاشىڭىزنى بېرەلمەيمىز» دېگەن. پېنسىيونېر «مەن ئۆلگەن بولسام، بۇ يەرگە كېلەلمىگەن بولاتتىم. ئالدىڭلارغا كېلىپ گەپ قىلىۋاتقىنىمنىڭ ئۆزى، مېنىڭ تېخى ئۆلمىگەنلىكىمنىڭ ئىسپاتى ئەمەسمۇ؟ كىملىكتىكى رەسىم بىلەن مېنىڭ تۇرقۇمنى سېلىشتۇرۇپ باقساڭلارلا ئىش پۈتمەمدۇ؟!» دېسىمۇ، بانكا تەرەپ: «رەسمىيەت بويىچە ئىش قىلمساق بولمايدۇ، ساقچىخانىنىڭ ئىسپاتى بولمىسا، مائاشىڭىزنى بېرەلمەيمىز» دەپ يەنىلا رەت قىلغان. مانا بۇ بىز دۇچ كەلگەن بۇگۈنكى رەسمىيەت دەۋرىنىڭ ئەڭ يارقىن كۆرۈنۈشلىرىنىڭ بىرى.

مەنتىق جەھەتتىن ئېيتقاندا، بىر ئادەمنىڭ ئۆلمىگەنلىكىگە ئۇنىڭ ئۆزىدىن ئارتۇق ئىسپات بولمايدۇ. يەنى بىر ئادەمنىڭ نەپىسى تېخى توختىمىغان، يۈرىكى سوقۇۋاتقان بولسا، ئۇ ئۆرە تۇرالمايدىغان ھوشسىز ھالەتتە بولغان تەقدىردىمۇ ھايات ھېسابلىنىدۇ. شۇنداق ئىكەن، ئۆزىنىڭ نوپۇس دەپتىرى ۋە كىملىكىنى كۆتۈرۈپ، ئۆزى مېڭىپ كەلگەن ئادەمنىڭ ھاياتلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن يەنە ساقچىخانىنىڭ ئىسپاتىنى تەلەپ قىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى بارمۇ؟ ساقچىخانىنىڭ ئىسپاتى ۋاستىلىق ئىسپات بولۇپ، ناۋادا ئىسپات يېزىپ تامغا باسقۇچى بىر نەپسانىيەتچى بولسا، ئۇنىڭغا ئاز-تولا پارا بېرىلسىلا، ئۆلگەن ئادەمنىمۇ ھايات دەپ ئىسپات يېزىپ بېرىشى تامامەن مۇمكىن. بۇ يەردە ئىككى خىل ئىسپات بولۇپ، بىرى قىلچە مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان، مەنتىقە يۈزدە-يۈز ئۇيغۇن بولغان بىۋاسىتە ئىسپات. يەنە بىرى ۋاستىلىق سۈنئىي ئىسپات. ئەڭ ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، بىز دۇچ كەلگەن بۇگۈنكى رەسمىيەت دەۋرىدە، تەبىئىي بولغان بىۋاسىتە ئىسپات ئېتىراپ قىلىنماي، ۋاستىلىق سۈنئىي ئىسپات تەلەپ قىلىنىدىغان بولدى.

بىز دۇچ كەلگەن رەسمىيەت دەۋرىنىڭ مىساللىرى بىر نەچچە ئېغىز سۆز بىلەن تۈگىمەيدۇ. باشتا تىلغا ئېلىپ ئۆتكىنىمىزدەك، بىر بوۋاق تۇغۇلۇپ نوپۇسقا تىزىملانغاندىن باشلاپ، تاكى ئۆلۈپ گۆرگە كىرگىچە بولغان ئارىلىقتا قېچىپمۇ قۇتۇلغىلى بولمايدىغان سان-ساناقسىز رەسمىيەتلەرنىڭ ئىسكەنجىسى ئىچىدە ياشاشقا مەجبۇر بولغاچقا، قالغان تەپسىلاتلارنى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئۆز ئەمەلىي كەچۈرمىشلىرى ئارقىلىق تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلىپ يېتەلىشىدە گەپ يوق.

7. قەرز دەۋرى. ئىجتىمائىي ھاياتتا ھەرخىل ئىقتىسادىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، باشقىلاردىن پۇل قەرز ئېلىپ، كېيىن قايتۇرۇپ بېرىش، ئەلمىساقتىن بۇيان بار ئىش. ئەمما ئاپتونوم رايونىمىزدەك كەڭ تېررىتورىيەگە ئىگە بىر زېمىندا ياشايدىغان ئىجتىمائىي توپنىڭ، مەيلى دېھقان ياكى دۆلەتنىڭ ئىشچى-خىزمەتچىلىرى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، مۇتلەق كۆپ قىسمىنىڭ قەرزدار ھالەتتە ياشىشىنى، شۇ زېمىندىكى كىشىلەر ئۈچۈن «قەرز دەۋرى» دەپ ئاتاش ئارتۇق كەتمىسە كېرەك.

بىز دۇچ كەلگەن دەۋرلەرگە «قەرز دەۋرى» نىڭ قوشۇلۇشىدىكى يەنە بىر ئوبيېكتىپ سەۋەب شۇكى، دېھقانلىرىمىز يەر تېرىپ جان بېقىش ئۈچۈن قەرز بولسا، دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ۋە كەسپىي خىزمەتچىلىرى ئۆي سېتىۋېلىش ئۈچۈن بانكىلارغا قەرزدار بولۇشتى. ئەسلەپ باقىدىغان بولساق، تېخى 15 يىلنىڭ ئالدىدا دۆلەت

ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرى دۆلەت بىر تۇتاش سالدۇرغان ئۆيلەردە ھەقسىز دېگۈدەك ئولتۇراتتى. گەرچە يىلدا ياكى ھەر پەسىلدە ئۆي ئىجارىسىنى مائاشتىن تۇتۇۋالسىمۇ، لېكىن بىر ئۆينىڭ ئايلىق ئىجارىسى ئاران نەچچە مو بولۇپ، تىلغا ئېلىپ ئولتۇرغۇچىلىكمۇ يوق ئىدى. لېكىن ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 90 ـ يىللىرىدا يۈز بەرگەن «ئاسىيا پۇل مۇئامىلە كرىزىسى» نىڭ زىيىنىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئۆي ئىسلاھاتى يولغا قويۇلۇپ، ھۆكۈمەتنىڭ ئەرزان ئىجارىلىق ئۆيلىرى ئومۇمىيۈزلۈك بىكار قىلىنىپ، ئۆيلەر خۇسۇسىيلاشتۇرۇشقا يۈزلەندۈرۈلدى. نەتىجىدە بىر ئايدا ئائىلە بويىچە ئاران نەچچە مىڭ كوي مائاش ئالىدىغان ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ نەچچە يۈزمىڭ كوي قىممىتىدىكى تاۋار ئۆيلەرنى سېتىۋېلىشقا قۇربى يەتمىگەنلىكتىن، مائاش كارتىلىرىنى بانكىلارغا رەنىگە قويۇپ قەرز ئېلىپ ئۆي سېتىۋېلىشقا مەجبۇر بولدى. شۇنداق قىلىپ، پەقەت دېھقانلارلا ئەمەس، بەلكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭمۇ مۇتلەق كۆپ قىسمى بانكىلارغا قەرزدار بولۇپ قالدى.

شەرق بىلەن غەربنىڭ تەپەككۇر ئەندىزىسى ۋە مەدەنىيەت ئەنئەنىسىدىكى قەرزگە بولغان كۆز قارىشىنى مىسال ئالساق، شەرقنىڭ تەپەككۇر ئەندىزىسى ۋە مەدەنىيەت ئەنئەنىسىدە، قەرزدار بولۇشتىن قورقۇش، ئىمكان بار قەرز ئالماسلىق، جاپا ـ مۇشەققەتكە چىداپ ئۆمۈر بويى تېجەشلىك بولۇپ پۇل يىغىپ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا سەرپ قىلىش ياكى ئۇرۇق ـ ئەۋلادلىرىغا مىراس قالدۇرۇش پىسخىكىسى ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەيدۇ. غەربنىڭ پىسخىكىسى ئەكسىچە بولۇپ، ئىمكانىيەت بولسىلا قەرز ئېلىپ، چەكلىك ۋە قىممەتلىك ھاياتنى باي ـ باياشاتلىق ئىچىدە خۇشال ـ خۇرام ئۆتكۈزۈش، ئالدىنقى ئۆمرىدە ئىقتىسادىي ئاساسنى پۇختىلاپ، كېيىنكى ئۆمرىدە قەرز تۆلەش پىسخىكىسى ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەيدۇ. بۇ خۇددى «ئەتىكى قۇيرۇقتىن بۈگۈنكى ئۆپكە ئەلا» دېگەندەكلا بىر گەپ بولۇپ، بۈگۈنكى جەمئىيەتتە ئەتىكى نېسى «قۇيرۇق» نى كۈتۈۋېرىپ ھېچنېمىگە ئېرىشەلمىگەن كىشىلەر، ئاخىرى «ئۆپكە» بولسىمۇ نەقنى تاللاشقا يۈزلەندى. نەتىجىدە قەرزدار بولۇشتىن قورقۇش پىسخىكىسى ئاستا ـ ئاستا ئاجىزلىشىپ، ئىمكانىيەت بولسىلا قەرز ئالىدىغانلار ئۈزلۈكسىز كۆپەيدى. ھەتتا كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە «باي»، «زەردار» دەپ قارالغان كىشىلەرمۇ ئىمكانىيەت تاپسىلا بانكىلاردىن كۆپلەپ قەرز ئالدى. بۇ خىل روھىي ھالەت بىز ياشاۋاتقان جەمئىيەتنىڭ «قەرز دەۋرى» گە كىرىشىنى مەلۇم مەنىۋى ئاساس بىلەن تەمىنلىدى. شۇنىڭ بىلەن قەرز دەۋرى بىزگە كەڭ «قۇچاق ئاچتى».

8. مودا دەۋرى. «مودا دەۋرى» دېگەن بۇ ئۇقۇم، بىزگە دەسلەپ دۇنياغا داڭلىق كىنو پېشۋاسى چارلىز چاپلىننىڭ شۇ ناملىق مەشھۇر كومېدىيەلىك فىلمى ئارقىلىق كىرىپ كەلگەن دېسەك خاتا بولماس.

مودا ئىنسانىيەتكە ئورتاق بولغان مەڭگۈلۈك تېمىلارنىڭ بىرى بولسىمۇ، لېكىن بىر زامان، بىر ماكان ئۈچۈن مودا بولغان نەرسىلەرنىڭ، ئىككىنچى بىر زامان ياكى ماكان ئۈچۈنمۇ مودا بولالىشى ناتايىن. خۇددى ئەينى چاغدا دۇنيا ئۈچۈن ئاساسلىق مودا بولغان سانائەتلىشىشمۇ، كېيىنكى تارىخىي تەرەققىياتلار داۋامىدا باشقا مەزمۇندىكى يېڭى مودىلارغا ئورۇن بوشىتىپ بېرىشكە مەجبۇر بولغىنىغا ئوخشاش، بىز دۇچ كەلگەن «مودا دەۋرى» مۇ تۈرلۈك تارىخىي تەرەققىيات باسقۇچلىرىنىڭ كونكرېت تەسىرى ئاستىدا ئۈزلۈكسىز تۈردە مەزمۇن ۋە شەكىل ئۆزگەرتىپ بۈگۈنكى ھالەتكە يەتكەن.

بۈگۈن بىز دۇچ كەلگەن «مودا دەۋرى» نىڭ مەزمۇن ۋە شەكىل جەھەتتىن ئالدىنقى ھەرقانداق دەۋردىكىدىن كۆپ موللاشقانلىقىنى ئېنىق ھېس قىلالايمىز. كىيىم ـ كېچەك جەھەتتىن ئېيتقاندا، پادىچىلار شىمى ۋە پەش ـ ئېتەكلىرى سۆرىلىپ تۇرىدىغان غەربچە توي كۆڭلەكلىرىنىڭ خېلى يىللاردىن بۇيان مودا بولۇۋاتقىنى ئاز كېلىپ، يېقىنقى يىللاردىن بۇيان كىندىكى يېپىلمايدىغان قىسقا كوپتىلار بىلەن زوڭزىيىپ ئولتۇرسا كاسىسىنىڭ ئېرىقچىسى مانا مەن دەپ ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان قىسقا ئاغلىق شىملار شەھەر قىزلىرى ئارىسىدا مودا بولۇشقا باشلىدى. چاچنى بىرنەچچە خىل رەڭدە بوياپ ئالا ـ بۇلماچ قىلىۋېلىش، بىنالاردا ئىت بېقىش، مۇراسىم مەستانىلىقى... قاتارلىقلار نۆۋەتتە شەھەرلەردە مودا بولۇۋاتقان بولسا، يېزىلاردا بىنا ئۆي قىزغىنلىقى ... قاتارلىقلار مودا بولماقتا.

مودا بىرخىل رىتىمدا تەكرارلىنىپ تۇرىدىغان تۇرمۇشتىكى بۇرۇقتۇرمىلىقلار نىسبەتەن يېڭىچە تۇيغۇ بەخش ئېتىپ، مودا قوغلاشقۇچىلارغا ئازدۇر ـ كۆپتۇر مەنىۋى خوشاللىق ئېلىپ كېلىدۇ. رىقابەت بىلەن تولغان رەھىمسىز تۇرمۇشتىن خۇشاللىق تاپالمىغانلار، مودا بولۇۋاتقان يېڭى نەرسىلەرگە ئېرىشىش ئارقىلىق، ئۆزلىرىنى باشقىلار تېخى ئېرىشەلمىگەن نەرسىلەرگە ئېرىشكۈچى ھېسابلاپ، مەمنۇنىيەت تۇيغۇسىغا چۆمۈلىدۇ. كاتېگورىيە جەھەتتىن ئېيتقاندىمۇ مودا مەڭگۈ يېڭىلىق كاتېگورىيەسىگە

مەنسۇپ بولۇپ، يېڭى نەرسىلەر مەيلى ئەجابىي، مەيلى سەلبىي مەنىلەرگە ئىگە بولۇشتىن قەتئىينەزەر، قىزىقتۇرۇش، جەلپ قىلىش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، مودا قوغلاشقۇچىلاردا ئۆزىنى ئادەتتىكى ئاۋامدىن يۇقىرى تۇرىدىغان ئالاھىدە بىر تەبىقە دەپ قارايدىغان روھىي ھالەت بولىدۇ. شۇڭا «مەلۇم بىرخىل مودا ئورنى تۆۋەن ئادەملەر ئارىسىدىمۇ ئومۇملىشىپ كەتكەندە، يۇقىرى مەرتىۋىلىكلەر ئۆزىنىڭ ئالاھىدە ئىجتىمائىي ئورنىنى ساقلاپ قېلىش ۋە داۋاملىق نامايان قىلىش مەقسىتىدە دىققىتىنى باشقا خىل مودىغا ئاغدۇرىدۇ.» [1]

گېزى كېلىپ قالغاچقا، بۇ يەرگە مايمۇن بىلەن مايمۇن ئويناتقۇچى ھەققىدىكى بىر ھېكايىنى قىستۇرۇپ ئۆتۈشنى ئارتۇقلۇق قىلماس:

رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئەڭ دەسلەپكى مايمۇن ئويناتقۇچىلار قوغلاش، سالما تاشلاش قاتارلىق كۆپلىگەن چارە- ئاماللارنى ئىشلىتىپمۇ مايمۇنلارنى تۇتالمىغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئاجىزلىق نۇقتىسىنى تېپىپ ئاندىن تۇتۇش ئۈچۈن، سەۋرچانلىق بىلەن كۆزىتىپتۇ ۋە ئاخىرى مايمۇنلارنىڭ تەبىئىتىدە دورامچىلىقتىن ئىبارەت بىر ئاجىزلىقنىڭ بارلىقىنى بايقاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مايمۇن تۇتقۇچىلار ئەينەك، تاغاق، كىچىك يېلىم قاتارلىق نەرسىلەرنى تەييارلاپ ئورمانلىققا كېلىپ، ئەينەككە قاراپ ئولتۇرۇپ چاچ تاراپ، يۈز- كۆزلىرىگە يېلىم چىپىپتۇ. ئاندىن نەرسە- كېرەكلىرىنى قەستەن قالدۇرۇپ قويۇپ، يوشۇرۇنۇپ مايمۇنلارنى كۆزىتىپ تۇرۇپتۇ. مايمۇنلار كېلىپ ئۇلارنىڭ ھەرىكىتىنى دوراپ، يۈز- كۆزلىرىگە يېلىم چاپلىشىپتۇ. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ، كىچىك يېلىم مايمۇنلارنىڭ كۆزلىرىنى يەملەپ قاتۇرۇۋېتىپتۇ. مايمۇنلار يېلىملەرنى ئاجرىتالماي ئاۋارە بولۇۋاتقاندا، مايمۇن تۇتقۇچىلار يوشۇرۇنۇپ تۇرغان جايلىرىدىن چىقىپ، مايمۇنلارنى ئاسانلا تۇتۇۋاپتۇ ۋە تاغارلارغا سولاپ ئېلىپ كېتىپ كۆندۈرۈشكە باشلاپتۇ ...

بۇ بىر مىسال خاراكتېرلىك ھېكايە بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدا دورامچىلىقنىڭ ماھىيىتى ئىنتايىن ياخشى ئېچىپ بېرىلگەن. گەرچە ئىنسانلار ئۆز ئۆمرىدە نۇرغۇن نەرسىلەرنى دوراش ئارقىلىق ئۆگەنسىمۇ، لېكىن دورامچىلىق پەقەت ئەقلى يېتىلىش باسقۇچىدا تۇرۇۋاتقان بالىلارغىلا يارىشىدۇ. چۈنكى دوراش ئۆگىنىشنىڭ ئەڭ ئاددىي، ئەڭ ئىپتىدائىي ئۇسۇلى بولۇپ، تېخى ئەقلى تولۇق يېتىلىپ بولالمىغان بالىلارنىڭ چوڭلارنىڭ گەپ- سۆز، ئىش- ھەرىكەتلىرىنى دورىشى، تەبىئىي تەرەققىيات جەريانىدىكى ئېھتىياجىدىن بولسا، ئەقلى يېتىلىپ بولغان چوڭلارنىڭمۇ دورامچىلىق قىلىشى، كىشىگە ئالدىنقى قۇرلاردا تىلغا ئېلىنغان مايمۇنلارنىڭ «يېلىم چىپىش پاجىئەسى»نى ئىختىيارسىز ئەسلىتىدۇ. فرانسىيە مۇتەپەككۇرى، جەمئىيەتشۇناس بوردىللىيارىدىنىڭ: «مودا... كىشىلەرنى ئەڭ غەلىتە، ئەڭ بىمەنە نەرسىلەرنىڭ ئالاھىدە، ئۆزگىچە بولىدىغانلىقىغا ئىشەندۈرىدۇ. بۇ ھال ئەقلىيلىكتىنمۇ غالىب كەلگەن ئەقىلسىزلىك لوگىكىسى بويىچە بىمەنىلىكنى ئومۇملاشتۇرۇپ كىشىلەرگە تاڭىدۇ» دېگەن سۆزىدىنمۇ يۇقىرىقى مەنە ئېنىق چىقىپ تۇرۇپتۇ.

نۆۋەتتە شەھەر ياشلىرى ئارىسىدا مودا بولۇۋاتقان ئالا- بۇلىماچ چاچ قويۇش، كىندىكى يېپىلمايدىغان قىسقا كوپتا ۋە كاسىسىنىڭ ئېرىقچىسى بىلىنىپ تۇرىدىغان قىسقا ئاغلىق شىم كىيىشلەرنىڭ ھەممىسى تەرەققىياتتا چەككە يېتىپ، قىلغىلى قىلىق تاپالمىغان؛ كىشىلىك ھاياتنى مەنىسىز ھېس قىلىپ، قانداقتۇر باشقىچە يېڭى مەنە ئىزدەش ھەلەكچىلىكىدە قالغان؛ ھەتتا ئەلمىساقتىن تەبىئىي قانۇنىيەتلەر بويىچە نورمال داۋاملىشىپ، پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ئەۋلاد قالدۇرۇپ كۆپىيىپ بۈگۈنگىچە يېتىپ كېلىشىگە ھەم ماددىي ھەم مەنىۋى تۈۋرۈك بولۇۋاتقان ئىككى جىنس ئوتتۇرىسىدىكى مۇقەددەس مۇھەببەتكە جەڭ ئېلان قىلىپ، «ھەمجىنسلار موھەببىتى» گە مەپتۇن بولۇۋاتقان غەرب ياشلىرىنى دوراشنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكى ھېچكىمگە سىر ئەمەس. شۇنىڭ بىلەن بىللە، چاچنى بىرنەچچە خىل رەڭگە ئۆزگەرتىدىغان بوياقلارنىڭ تەركىبىدە زىيانلىق خىمىيەلىك ماددىلارنىڭ بارلىقى، ھەتتا تېرە راكى پەيدا قىلىدىغانلىقى، قىسقا كوپتا ۋە قىسقا شىملارنىڭ قارشى تەرەپتە جىنسىي ھەۋەس قوزغاش ئۈچۈن لايىھەلەنگەنلىكى قاتارلىقلارمۇ ھېچكىمگە سىر ئەمەس.

توغرا، مودا قوغلىشىش قانۇنغا خىلاپ قىلمىش بولمىغاچقا، چاچنى قانداق بوياش، قانداق كىيىملەرنى كىيىش، قانداقنى كىيىمەسلىك، ئەلۋەتتە شەخسلەرنىڭ ئۆز ئىختىيارلىقىدىكى ئىش. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىرنەچچە يىل چاچ بويىغانغا زەھەرلىنىپ ئۆلگەن ئادەم يوق. كىندىكنى ياپالمايدىغان قىسقا كوپتا ۋە كاسىسىنىڭ ئېرىقچىسى بىلىنىپ تۇرىدىغان قىسقا شىم كىيگەن قىزلىرىمىزنىڭ ھەممىسىنىڭ جىنسىي ھەۋەس قوزغاش ئىستىكى بارلىقىمۇ ناتايىن. ئەمما چاچ بويىقىنىڭ زەھەرلىك ئىكەنلىكى، كىندىك ۋە كاسىسىنىڭ ئوچۇق قويۇلۇشى، بىزنىڭ

ئەقەللىي ئەدەپ ـ ئەخلاقىمىزغا يات ئىكەنلىكى مۇنازىرە تەلەپ قىلمايدىغان پاكىت. شۇنداق تۇرۇقلۇق، مودا قوغلىشىدىغان ياشلىرىمىز نېمە ئۈچۈن بۇ پاكىتلارغا پەرۋا قىلمايدۇ؟ سەۋەبى ناھايىتى ئاددىي بولۇپ، ئۇلارنىڭ تېشى پال ـ پال بولغىنى بىلەن ئىچكى دۇنياسى، مەنىۋىيىتى قۇپقۇرۇق. بۇ ھال كىشىگە مەرھۇم ئالىمىمىز ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىننىڭ بىر رۇبائىيسىدىكى «قەلبىدە زىننىتى يوقلار ئۈستىگە زىننەت تاقار، كۆزىدە ئىدراكى يوقلار ئۇشبۇ زىننەتكە باقار.» دېگەن قۇرلارنى ئەسلىتىدۇ. روشەنكى، بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان «قەلبىدىكى زىننەت» بىلىم ۋە ئاشۇ بىلىم ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان تەپەككۇرغا قارىتىلغان بولۇپ، باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، تەپەككۇرغا مەنسۇپ بولغان ئوي ـ خىياللار ئادەمنىڭ مەنىۋىيىتىنى بېيىتىپ، نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشتۈرىدۇ. ناۋادا بىر ئادەم ئىشلىتىشكە تېگىشلىك مېڭىسىنى ئىشلىتىپ ئويلانمىسا، تەپەككۇر قىلمىسا، ئۇ ھالدا ئۇ ئەقلىگە ئەمەس، كۆزىگە ئەگىشىشكە مەجبۇر بولىدۇ. كۆزىگە ئەگەشكەن ئادەم، قىلغان ئىشىنىڭ توغرا ـ خاتالىقىنىڭ ئەكسىچە كۆزىگە نېمە چىرايلىق كۆرۈنسە شۇنى دورايدۇ. توخۇنىڭ توزنى دورىشىنى ئەجابىي دوراش دەپ ئاتىساق، ئەكسىچە توزنىڭ توخۇنى دورىشىنى سەلبىي دوراش دېيىش مۇمكىن. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، نۆۋەتتە بىر قىسىم ياشلىرىمىز ئارىسىدا ئەۋج ئېلىۋاتقان مودا قوغلىشىشلار، گويا گۈزەل توزنىڭ سولتەك توخۇنى دورىشىغا ئوخشايدۇ. كۆز ئالدىمىزدا كۈندە دېگۈدەك ئۇچراپ تۇرىدىغان رېئال كۆرۈنۈشلەرگە قاراپ باقىدىغان بولساق، مەيلى ئەتلەس، مەيلى چىكەن، ھەتتا ئەڭ ئاددىي چىت رەخت بولسىمۇ ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىپ يۈرگەن قىزلار خۇددى رەڭگا رەڭ پەيلىرى جۇلالىنىپ تۇرغان چىرايلىق توزلارغا ئوخشىسا، قىسقا ئاغلىق شىم كىيىپ، كۆڭلەكسىز يۈرگەن قىزلىرىمىز بەئەينى قۇيرۇقى يۇڭدىۋېتىلگەن سوكال توخۇغىلا ئوخشايدۇ. شۈبھىسىزكى، توخۇدىن يۈز ھەسسە چىرايلىق بولغان گۈزەل توزنىڭ ئاشۇ سولتەك توخۇنى دورىشى، ئۇچىغا چىققان بىمەنىلىكتىن باشقا نەرسە ئەمەس. ئەلمىساقتىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان شۇنداق بىر قانۇنىيەت باركى، ھەرقانداق شەيئى، ھەرقانداق بىر ھادىسىگە باھا بېرىشتە، مەلۇم بىر شەخسنىڭ رايى ئەمەس، بەلكى ئەل ـ ئاۋامنىڭ رايى ئۆلچەم قىلىنىدۇ؛ كۆزگە چىرايلىق كۆرۈنگىنى ئەمەس، بەلكى ئەقلىگە، مەنتىقە ئۇيغۇن بولغىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈلىدۇ. ناۋادا بۇ قانۇنىيەت قايرىپ قويۇلىدىكەن، ئۇ ھالدا نىجاسەتمۇ ئۆزىنى ئالتۇن دەپ جاكارلاپ، ئېسىل قۇتىلاردىن ئورۇن ئالىدىغان ئىش كېلىپ چىقىدۇ.

مودا مەيلى تارىختا باشقا ئەللەر باشتىن كەچۈرگەن مودا بولسۇن، مەيلى بىز دۇچ كەلگەن مودا دەۋرىدىكىسى بولسۇن، دورامچىلىقتىن ئىبارەت ماھىيىتى ئۆزگەرمىگىنى بىلەن ئۇنىڭ تۈر ۋە شەكىللىرى ئۇزۇلۇكسىز يېڭىلىنىپ تۇرىدۇ. مودا ئاخىرلاشمىغان ئىكەن، مودا دەۋرىمۇ مەڭگۈ ئاخىرلاشمايدۇ. خۇددى، نۆۋەتتە بىز دۇچ كەلگەن «دەۋر»لەرمۇ بىرى ئاخىرلاشسا يەنە بىرى باشلىنىپ، مەڭگۈ دەۋر قىلىپ تۇرىدۇ. كونكرېت ئېيتقاندا، بىلىم دەۋرنى باشتىن كەچۈرگەنلەر يېڭى دەۋر يارىتىشنىڭ تىزگىنىنى ئۆز قولىدا تۇتۇپ تۇرسا، تېخى بىلىم دەۋرىگە كىرەلمىگەنلەر باشقىلار ياراتقان دەۋرلەرنىڭ ئىشتىراكچىلىرىغا، «خام ماتېرىيالى» غا، ھەتتا قۇربانلىقىغا ئايلىنىپ كېتىدۇ.

تارىختا كۆپ دىن ئالماشتۇرغان، كۆپ خىل يېزىق قوللانغان، كۆپ خىل مەدەنىيەتلەر بىلەن ئۇچراشقىنىمىزغا ئوخشاش، نۆۋەتتىكى رېئاللىقىمىزدىمۇ يۇقىرىدا توختىلىپ ئۆتۈلگەندەك بىرنەچچە خىل دەۋرنى بىرلا ۋاقىتتا تەڭ باشتىن ئۆتكۈزۈۋاتقان بولساقمۇ، ھەقىقىي مەنىدىكى بىلىم دەۋرىگە تېخى كىرەلمىدۇق. ۋاھالەنكى، بىلىم دەۋرىگە كىرمەي تۇرۇپ ھەقىقىي تەرەققىياتتىن سۆز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس. گەرچە بۈگۈنكى دۇنيادا بىلىم دەۋرىگە كىرمىگەنلەرمۇ بەزى تەرەققىيات مېۋىلىرىدىن بەھرىمەن بولۇۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن بۇ خىل بەھرىمەن بولغۇچىلار ئالدىنقى بەتلەردە تىلغا ئېلىنغان «ئىشتىراكچى» بولالايدۇكى، ھەرگىزمۇ تەرەققىيات مېۋىلىرىنىڭ ئىختىراچىلىرى بولالمايدۇ. ئەقەللىي ساۋات شۇكى، «ئىختىراچى » بولالىغانلار كۆڭلى قاچان قايسى خىل مېۋىنى تارتسا شۇنىڭغا بىمالال ئېرىشەلىسە، ئىشتىراكچى خېرىدار بولغانلار تەرەققىياتنىڭ كۆڭلى تارتقان مېۋىلىرىگە ئەمەس، بەلكى پەقەت «ئىختىراچىلار » نىڭ ئېھتىياجىدىن ئېشىپ بازارغا سېلىنغان ئېشىندى مېۋىلەرگىلا ئېرىشەلەيدۇ، خالاس.

ئىزاھ:

[1]،[2] «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى 2008 ـ يىلى 5 ـ سان، 19 ـ بەت

ئاپتور: مەكىت ناھىيەلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلارنى قوغداش ئورنىنىڭ پېنسىيونېرى.